

Türkmen halk döredijiliginde dessançylyk däbi

Category: Aýdym-saz sungaty, Kitapcy, Sözler, Türkmen dili

написано kitapcy | 23 января, 2025

Türkmen halk döredijiliginde dessançylyk däbi TÜRKMEN HALK
EDEBİYATINDA DESTAN GELENEĞİ

Türk költürünün en önemli unsurlarından biri olan, kazanılan bir zafer sonrasında, verimli, iyi geçen bir av sonrasında, evlilik, çocuga ad verme gibi çeşitli sebeplerle düzenlenen toylarda icra edilen destan söyleme geleneği, eski Türklerden bu yana, yöneten ve yönetilen kesimin ortak eğlence anlayışı olarak günümüze kadar gelmiştir.

Dünya üzerinde hemen hemen her milletin, dünyanın ve insanın yaratılışına dair destanları vardır. Yaratılış destanlarında “tanrı”, “savaş”, “güneş” ve “ay” gibi kavramların farklılığı dikkat çekicidir. Bu destanları millî yapan özellikler de bu farklılıklardır. Birçok milletin yaratılış destanlarında görülen birden fazla tanrı anlayışına karşın Türk destanlarında “tek tanrı” inancı görülmekte, savaşın her zaman yüce bir ideal için yapılması söz konusu olmakta, evren içerisinde “güneş” ve “ay” kavramları gerçek yerlerine oturtulmakta ve bu kontekst içerisinde “ışık” önemli bir yer tutmaktadır.[1]

Türk destanlarında diğer milletlerin destanlarına göre daha gerçekçi ve kendi içinde mantığı olan bir destan yapısı karşımıza çıkmaktadır. Her milletin destanında sembolleştirdiği, kutsal gördüğü hayvanlar vardır. Türklerde de bu sembol “kurt” olarak mevcuttur.[2]

Türklerde oldukça köklü bir destan geleneği olduğu tarihî bir gerçektir. Yaratılış ve Türeyiş destanlarının yanı sıra Göç, Bozkurt, Ergenekon, Oğuz Kağan ve Dede Korkut destanları bu geleneğin önemli yapı taşlarından sadece bir kaçıdır. Ögel, Çince kaynaklara istinaden, M.Ö. II. yüzyılda Motun Yabgu zamanında da Oğuz Kağan destanının saz eşliğinde halk arasında

çalınıp söylendiğini belirterek Türklerde oldukça köklü bir destan geleneği olduğuna işaret etmiştir.[3]

Bu büyük Türk kültür hazinesinin bir parçasını teşkil eden Türkmen halk edebiyatı da çok zengin sözlü gelenek ürünlerine sahip olmanın yanı sıra Türk dünyasının kuzeydoğu sahasından Anadolu'ya uzanan bir zemin üzerinde, eski Türk destan geleneğinin izlerini sürdürmektedir. Rus Komünist Bolşevik Partisi'nin Merkez Komitesi'nin (RKBP-MK) 18 Haziran 1925'te edebiyat hakkında aldığı kararlar[4] üzerine Türkmenistan'da da, Gorki'nin demeçleri ile başlayan rejime uygun çalışmalar, bu geleneğin izlerini silmeye çalıştıysa da köklü bir geçmişe sahip bu sözlü gelenek, halk arasında istikrarla devam etmiştir. Türkmen Türkçesi özelliklerinin XVIII. yüzyılda Mağtımğulı'nın eserlerinde su yüzüne çıkmaya başlaması ile Türkmen halk edebiyatı da aslında yavaş yavaş şekillenmiştir. Mağtımğulı'nın[5] başlattığı edebî mektebi devam ettiren Seydi, Zelili, Kemine, Mollanepes gibi şairler ve eserleri, aynı zamanda Türk halk sözlü geleneğinin Türkmenistan sahasındaki temsilcileri ve Türkmen bağışlık mekteplerinin önemli temsilcileridir.

Azadi, Mağtımğulı, Andalip, Mağrupi, Şabende ve Şeydayi'nin eserleri XVIII. yüzyıl sonlarındaki ve XIX. yüzyıl şairleri için önemli bir mektep olmuştur. Mağtımğulı'nın eserlerinde görüldüğü üzere, Seydi ve Zelili'nin de bu dönemdeki hadiseler, çağdaşlarına göre daha çok ağırlık vermeleri, şiirlerinde vatan ve millet fikirlerinin daha derin olması dikkati çeker. Bu dönem eserlerinin çoğu da Sarı Bağşı, Durdı Bağşı, Hallı Bağşı gibi son dönemlerin üstad bağşılarınca halk aydımları (türküler) şeklinde saz eşliğinde söylenegelmiştir. Atayev, bu dönem Türkmen şairlerini eserlerindeki farklılıklara göre üç gruba ayırmıştır:[6]

Doğu edebiyatının geleneklerini devam ettirenler veya "kitabî stil"de eser verenler: Bunlar daha çok Çağatay Türkçesi ile yazmışlardır. İmameddin Nesimi, Ali Şir Nevai, Muhammed Fuzuli'nin yanı sıra Dövletmammed Azadi, Mahmut Gayıbi ve Şeydayi gazelleriyle, Andalip de tahmisleriyle dikkati çekmişlerdir.

Destan söyleyen ve yazan şairler: Nurmuhamet Andalip, Şeydayi, Gurbanalı Mağrupi ve Abdulla Şabende aynı zamanda destancı şairlerdir. Destanların önemli nüshaları Türkmen edebiyatının bu döneminde ortaya konmuştur. Bunların her biri bu döneme kadar halk arasında söylenen destanların ilk derleyicileridir. Andalip'in Leyli Mecnun, Yusup Züleyha, Şabende'nin Şabehram, Gül-Bilbil, Şeydayi'nin Gül-Senuber, Mağrupi'nin Seypelmelek-Medhalemal, Döwletyar destanları bunlara örnek gösterilebilir. XIX. yüzyılın devamında da Mollanepes'in Zöhre-Tahır destanını görmekteyiz.

Mağtımguılı tarafından esasları konulan gerçekçi edebî tarz: Bu dönemde Mağtımguılı'nın edebiyata getirdiği yeniliğin kaynağı, konuların halkın günlük hayatından alınması meselesidir. Dolayısıyla verilen eserler de halkı birliğe çağırıcı, vatan sevgisi ve kahramanlık duyguları ile ilgili olmaktadır. Mağtımguılı'nın güçlü tesiri Mağrupi'nin şiirlerinde de hissedilmektedir. Daha sonra Seydi, Zelili, Kemine, Mollanepes, Mataci gibi şairler de Mağtımguılı'nın açtığı yolu devam ettirmişlerdir. Bunlardan Seydi ve Mollanepes'in de kendi yaptıkları, ilk derleyenlerinin kendilerinin olduğu destanları icra ettikleri görülür.

Bekmıradov da benzer şekilde XVIII. yüzyılda Türkmenistan sahasındaki edebî çevreyi üç gruba ayırmıştır:[7]

Önceden gelen kitabî stil; Azadi'nin Doğu edebiyatı tesiri ile Vagzı Azat gibi eserlerini verdiği dönem.

Eski Oğuzların nazım geleneği; Mağtımguılı ve onu izleyenlerce Oğuz-Türkmen sözlü geleneğini canlandıranların eserlerini verdikleri dönem.

Destancılığın yazılı devri; Mağtımguılı ile Andalip ve diğer yazılı destan geleneğinin temsilcileri, halk arasında yüzyıllardan beri süregelen millî örf ve âdetlerine, halkın kendi edebî türlerine yöneldikleri dönem. Millî köklere dayanan Döwletyar, Yusup Ahmet, Alıbeğ Balıbeğ gibi destan kahramanlarını da bu dönem eserlerinde görmekteyiz.

Bu tasniflerden XVIII. yüzyıl Türkmen edebiyatında destanların ve destancılığın önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır.

1. Türkmen Sözlü Geleneğinde Destan Anlayışı

Batı literatüründe destan için legend,[8] myth,[9] epic[10] terimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Ögel, eserinde myth teriminin karşılığı olarak “efsane”, legend teriminin karşılığı olarak da “destan” kelimelerini kullanmıştır.[11] Efsane ve mit kavramları aslında birbirleriyle bağlantılıdır. Bu kavramlarda olayları, tarihte belirli bir zaman ve mekâna oturtabilme, gerçekçilik ve inandırıcı olma özellikleri de vardır.[12] Epic terimi ise kavramın daha çok edebiyat bilimindeki karşılığı olmaktadır.

Eski Türklerde boy, ır, yır terimleri ile ifade edilebilen bu kavram için kullanılan Farsça kökenli “destan” sözü, Türkmenlerde dessa: n şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Türkmen sözlü geleneğinde “boy boylamak” kavramı da vardır. Bu kavramla kast edilen şey, özellikle Çovdur bagşılarca icra edilen, Türkmen boylarının, yeni gelişen “taypa” ve “tire”lerinin de ortaya çıkışlarının beyan edildiği destanî anlatımlardır.[13] Türkmenlerdeki bu sözlü gelenek ve sosyal antropolojik açıdan apikal ataya (Oğuz Kağan) bağlanabilme anlayışı[14] dikkate alındığında ise, ‘vücut’ anlamındaki boy kelimesi ile ‘destan’ anlamındaki boy kelimesi arasında anlam genişliğine uğrama şeklinde bir anlam ilişkisi olabileceği düşüncesinin, Gökyay ve Ergin’in görüşleri doğrultusunda tekrar göz önüne alınması gerekmektedir.

Türkmen Türkçesinin izahlı sözlüğünde (TDS), dar bir kapsamla tanımlanan dessan kelimesi için, Türkmen folklor araştırmacısı Garrıyev, Türkmenlerde dessan sözünün, halk ağzında sözlükte yer aldığı gibi dar bir çerçevede ‘meydana gelen bir olay’, ‘tarihî vaka’, ‘hikâye’, ‘şiir’ vs. karşılığında kullanımının yanı sıra daha geniş olarak bir edebî tür ifade etmek üzere iki farklı anlamda kullanıldığını belirtmektedir.[15] Bu nedenledir ki, Türkiye literatüründe “halk hikâyesi” olarak nitelendirilen türler de Türkmenistan literatüründe “destan” olarak nitelendirilmektedir.

Çobanoğlu, halk edebiyatında destan olarak adlandırılan edebî türleri; a. Mensur biyografik eserler, b. Manzum eserler, c.

Manzum-mensur eserler, d. Âşık tarzı şiir geleneğinde destanlar olmak üzere dört grupta toplamıştır.[16]

Türkmen klâsik edebiyatında işlenen “destan” türü de kendi içinde mazmunu, ana fikri, anlatım özelliği bakımından çeşitlilik göstermektedir. Garrıyev, destanları sınıflandırırken tema özellikleri, mazmunu, ifade tarzı, gerçek hayatla ilgili veya hayalî oluşu, orijinal veya tercüme oluşu gibi hususların göz önüne alınması gerektiğini belirterek şöyle bir tasnif yapmıştır:[17]

1. Aşkî-günlük hayata ait destanlar: Leyla-Mecnun, Zöhre-Tahir destanları bu gruba örnek teşkil eder.

2. Aşkî-fantastik destanlar: Seypelmelek-Methalcemal, Gül-Senübergibi destanlar.

3. Kahramanlık destanları:

a. Aşkî-kahramanlık destanları: Gül-Bilbil destanı.

b. Harbî destanlar: Yusup Ahmed, Alıbeğ-Balıbeğ, Hocamberdi Han.

4. Realistik destanlar:

a. Tarihî kahramanlık destanları: Mağrupi'nin Dövletyar, Misgingılıç'ın Batır Nepes, Muhammedrahim'in destanları ve Dovan'ın destanları.

b. Biyografik destanlar: Şairlerin kendi başlarından geçen vakalara ilişkin destanlardır. Seydi'nin Goşa Pudağım, Basrı'nın Dervüş Bahrı, Talibi'nin Talıbı ve Sahıpcemal destanları.

c. Aşkî-sosyal mazmunlu destanlar: Mollamurt'un Emir Zerli destanı.

5. Dinî destanlar:

a. Dinî konulu aşkî destanlar: Andalıp'in Yusup Züleyha'sı

b. Dinî-klerikal destanlar: Babarövşen, Zeynelarap, İbrahim Edhem destanları.

6. Tercüme destanlar.

Her ne kadar bu tasnifte dönemin siyasî şartları gereği, adları geçmiyorsa da, Oğuz Kağan, Korkut Ata ve Göroğlı destanlarının da realistik destanlar içerisindeki “tarihî kahramanlık destanları”na dahil edilmesi gerekmektedir.

Eski Türk destanlarının tamamıyla manzum olduğu, fakat destanların günümüze doğru manzum ve mensur karışık bir yapı sergilediği görülür.

Türkmenlerde “destan”, öncelikle okunan değil, dinlenen ve halk önünde, bir sahne düzeni içerisinde icra edilen bir türdür. Türkmen sözlü geleneğinin önemli bir parçası olan destanlar da nazmın ve nesrin bir arada yer aldığı destanlardır. Bu destanlar Türkmen sazları eşliğinde halk önünde bagşılarca icra edilir.

Manzum ve mensur karışık bir yapı sergileyen destanların bazılarının halk arasında sadece mensur kısımdan müteşekkil rivayet görünüşlerinin de varlığı bilinmektedir. Oğuzname, Korkut Ata ve Göroğlı gibi destanların Türkmen sözlü geleneğinde bir de rivayetleri vardır.[18] Bunları anlatan râviler de rivayetleri anlattıklarında, malzemenin asıl nüshasını korumaya çalışarak, rivayetin özelliklerine göre, genellikle kimden işittiklerini belirtmektedirler. Meselâ; Ballı Bayramgüloğlu, Uzhan'ın oğulları Günhan, Ayhan, Yıldızhan, Gökhan, Dağhan, Denizhan ve Dağhan'ın oğlu Salırhan, Salırhan'ın oğlu Albigurçuk hakkındaki rivayetlerin sonunda “Ben bu sözleri, Gulcan Molla şeceresini üç kez okuduğunda işitip ezberledim. Gulcan Molla, Bekce İşa'nın oğludur. Yomutların Atabay tiresinden, Kesearka uruğundandır. O da kendisinin şeceresini Mater Ahundan aktardı.” şeklinde bilgi verir.[19]

2. Türkmenlerde Destan İcracıları: Bagşılar

Türkmen Dilinin Sözlüğünde ve Türkmen Sovet Ensiklopediyasında “bagşı” kelimesi, aşağı yukarı benzer şekillerde; “Türkmen millî aydımlarını (türkülerini),

destanlarını dutar, gıcak, gargı tydk, dilli tydk, gopız gibi sazlar eşliğinde icra eden ve halk arasında bu özellikleriyle tanınan aydımçı” olarak tanımlanmıştır.[20] Türkmenlerde stad bağşılar adı geçen bu sazları, büyük bir ustalıkla alma kabiliyetine sahiptirler. Bu bağşıların bir kısmı, sadece Türkmenlerin değil, komşu Türk boylarının ezgilerini ve sazlarını da bilmektedir.

Bağşılar, repertuarlarına ve bunları icra ediş tarzlarına göre, “dessançı bağşılar” ve “tirmei bağşılar” olmak üzere iki gruba ayrılmaktadırlar. Tirmei bağşılar, daha çok halk aydımlarını (türkülerini) ve destanların içerisinde geçen aydımları, saz eşliğinde icra eden bağşılardır.

Türkmenlerde “halıpa bağşı” denilen usta bağşıların bir kısmının öğrencileri vardır. Onlar da bu sanatı ustalarının yanında bütün incelikleriyle kavradıktan sonra, ustalarından izin alıp, onların imtihanından geçerek kendi bağlarına icra etmeye hak kazanırlar. đrenciliđin süresi bağşının ezber kabiliyeti, becerikliliği, ustalığa olan temayülü ve aydımı icra ediş şekli ile ölçülür. Destancı bağşılardan 10-15 yıl ustanın (halıpa) dersini alan bağşılar olabildiği gibi 3-4 yıl içinde ustanın imtihanından geçen bağşılar da vardır. Dua, bağşıların kendi bağlarına icracı sayıldığını gösteren tek diploma olarak görülür. Göroğlı destanını icra etmek ise büyük bir ustalık gerektirmektedir. Bu durumda, bağşılar, kendi kendilerini olgunlaştırıp repertuarlarını daha da zenginleştirerek aydım-saz ustalıklarını daha da artırırlar. Ustanın öğrencisine kanaati tam olana kadar dua etmez. Onu, destan söyleme, halk aydımlarının, sazlarının makamlarını (heñlerini) ustalıkla icra etme konusunda devamlı eğitir. đrencisinin tamamen olgunlaştığını düşündüğü zaman halk önünde ona nasihat mahiyetinde dua (pata) eder. İlaman bağşıya ustası şöyle dua etmiştir: “Benim işim verilsin, işinden bereket bul, kum dediğin altın olsun, ağzından kötü söz çıkmasın. Nefsine ve diline sahip ol. Dilin güçlü, aklın keskin olsun.” İlaman bağşı bu duayı almak için Mağtımgulı Garlıyev’in yanında dört yıl gezmiştir.[21]

Destancı bağşılar, en az bir destanı baştan sona ezbere

bilmekte ve saz eşliğinde icra etmektedirler. Genellikle manzum kısımlar saz eşliğinde name ile icra edilir. Türkmenlerde bir destan icrasında, destancı bagşının manzum kısımlarda değişiklik yapamayacağı, fakat mensur kısımlarda irtical kabiliyeti ölçüsünde değişiklik yapabileceği bilinmektedir.[22] Radloff, bu durumda kompozisyonun ihtiyarî olduğunu belirtmiştir.[23] Her destancı bagşının bir icra sırası, geleneğe bağlı kalarak icra ettiği bir kontekst vardır. Destana geçilmeden önce tirme aydımlar söylenerek seyirci/dinleyici destana hazırlanır. Bazen ondan önce dua mahiyetinde bir giriş de yapılabilmektedir. Tirme (derme) aydımlardan sonra destana geçilir. Bu tirme aydımlar klâsik Türkmen şairlerinin şiirlerinden bestelenmiş olanlardır.

Umay Günay da Türk dünyasındaki âşıklık geleneğinin müşterekliğini sağlayan unsurları sıralarken; manzum kısmın saz eşliğinde daima ezgiyle söylendiğini belirtmiştir.[24]

Kabiliyetli bagşıların her biri, kendi tarzlarını diğerlerinden ayıran makamlar (heñ) yaratmışlardır. Aşırov, Türkmen bagşılık geleneğinde Türkmen boylarına mahsus “yol” denilen; Sarık yolu, Salır yolu, Yomut yolu, Teke yolu, Ahal yolu, Damana yolu, Ersarı yolu, Çovdur yolu, Gökleñ yolu gibi tarzların olduğunu belirtmiştir.[25] V. Belyayev’in 1927’de Türkmen bagşılık geleneği üzerine çalışmalarından sonra, V. Uspenskiy ile birlikte yayımladıkları Türkmen Sazı adlı 2 ciltlik eser de bu konuda yapılmış önemli çalışmalardandır.[26] Bu eserde, Şükür bagşının Uspenski’ye “çuval serpen”, “mukamlar başı”, “ayralık”, “goñurba^” makamlarının çok eskiliğinden söz ettiği, anlatılmaktadır. Yine aynı eserde; Fars tarihçi Hamdullah Kazvi’nin 1339’da yazdığı eserinde, ünlü Mervlilerin arasında Hosrav Pervizi’nin (590-628) köşk sazendesesi Barbut’un (veya Barbad) da olduğu ve onun Mervlilerce çok iyi tanındığından söz edildiği, belirtilmektedir.[27]

Nazar Bağa, Palvan Hoca, Mağtımgulı Garlı, Cumamurat Oraz, Palta bagşılar Türkmenler arasında günümüzde de en tanınmış destancı bagşılardandır.[28] Palvan Bağşı, Ata Hocaoglu, babası ve onlar gibi birçok bağşı Göroğlı destanını tamamıyla

bilmektedirler. Yomut destancı bağşıllardan Nazar Bağa, Öre Şıh, Mağtımgulı Garlı, İlamana Anna, Akcagül, Mıradova ve diğerkleri ise Göroğlı destanının bazı bölümlerini ve diğerk bir grup destanı saz eşliğinde söylemektedirler. Yolötenli bağşı Gurt Yakup ise dinî destanları ezberden icra edebilmektedir.[29] Nazar bağa ve oğlu Cuma bağşının repertuarlarında Şasenem-Garıp ve Hüyrlukga-Hemra destanları da vardır. Hüyrlukga-Hemra destanı aynı zamanda Köneürgençli Bayar Bayramov, Gurban Övezov, Sapaş Ataberdiyev, Hudayberdi Maşrıkov, Öre Maksudov, Taçnazar Matcanov, Tağtalı Gılıç Ödayev ve daha birçok bağşının repertuarlarında yer almakla beraber, bu bağşılların hiçbirisi destanı baştan sona tam olarak söylememekte, çoğu da destanın ikinci bölümünü icra etmektedirler. Destanın Nazar bağa tarafından söylenen varyantı ise 1939'da yazıya geçirilmiştir.[30] Destanın 1978'deki neşri de Türkmenistan İlimler Akademisi'nin el yazmaları kısmında bulunan, Daşhovuzlu Nazar bağa, Hocambazlı Övliyagulı bağşı, Köneürgençli Nuri Halıkov, Tağtalı Öre Seyitmadv, Hekim Gurbanov, Gılıç Ödayev ve Muhat Gandımov gibi bağşıllardan derlenen varyantlar esasında hazırlanmıştır.[31]

Nazar bağanın oğlu Cuma bağşının repertuarında bulunan Şasenem Garıp destanı daha kıssadır. Ata Rahmanov bu destanın, Gurbangılıç Çakanoğlı adlı Çovdurlu yaşlı bir bağşıdan derlediğı 7 bölümünü 1992'de neşretmiştir.

Türkmenistan'ın kuzey bölgelerinde özellikle Daşhovuz, Yolöten, Tağtabazar ve Çarcev'de destancı bağşılların daha çok olduğı dikkati çekmektedir.

Daşhovuz'a bağı Tağta şehri civarında yaşayan Palvan bağşı (1980-1939), babası Ata Hoca'nın yanında yetişen pek çok bağşıdan birisidir. Ata Hoca, Göroğlı destanının 44 bölümünü (şaha), halk destanlarının da çoğunu ezbere bilmekte ve icra etmektedir.

Oğlu Palvan bağşıya destanın 12 bölümünü öğretmiştir. Ata bağşının babası Atanazar bağşı, Atanazar bağşının babası Goç bağşıdır. Bu bağşıllık geleneğı ile Mağtımgulı Garlıyev tanışır ve Palvan bağşının icra ettiğı 12 bölümü düzenler.[32]

1891 yılı, Aşgabat doğumlu olan Mağtımğulı Garlıyev Alili tayfasının Çuval tiresinden olması sebebiyle kendisine Mağtımğulı Çuval ve daha sonra da Çuval Bağşı denmiştir. O da Gılıç bağşının öğrencisidir. Ayrıca Çarı bağşıdan aydım-saz sanatının inceliklerini öğrenir. Kendisi de birçok öğrenci yetiştirir.[33] Irzagulı Atayev, Gurban Seyitmammedov, Minevver Kerimov, Aşır Yazmammedov, Durdı Babayev gibi birçok öğrenci yetiştirmiştir.[34]

Daşhovuzlu destancı bağşıların önemli ustalarından birisi de, XX. yüzyılın başlarında Harezmi taraflarında saz ustalığı ve destan repertuarının zenginliği ile tanınan Söyeg bağşıdır. Allanur bağşı, Atacan, Âmet, Altıbay ve Palta bağşılar da onun öğrencileridir. Söyeg bağşının destan ve aydımlarının Türkmenler, Özbekler ve Karakalpaklarca da anlaşıldığı ve tanındığı bilinmektedir. Hakkında birçok tarihî bilgi ve halk rivayeti de bulunmaktadır.[35]

Türkmenistan'da destan geleneğinin vazgeçilmez unsurları olan bağşılar toylarda aranan, önem verilen saygı gösterilen kişilerdir. Eski dönemlerden beri Türkmenistan'da bir toyda bağşı ne kadar usta olursa toy o kadar eğlenceli ve yerli yerinde geçer.

Son dönemlerin tanınmış destancı bağşılarından, Hatamtay destanını icra eden Gurt Yakup, İlaman bağşı, Hocamırat Öran gibi bağşılar radyo ve televizyon aracılığıyla da halka ulaşarak destanları icra etmişlerdir.[36] Günümüzde Türkmenistan'da Mağtımğulı Garlıyev gibi bağşıların kasetleri de mevcuttur. Söyeg bağşının öğrencilerinden Altıbay ve Palta bağşının söylediği destanların bazıları da kasete alınmıştır.

3. Türkmen Destan Geleneği İçinde Eski Türk Destanlarının Yeri

Bugün Türkmenler arasında Türkmen tayfalarının (taypa) ortaya çıkışının anlatıldığı ve boy boylama olarak ifade edilen destanî anlatımlar vardır. Bu anlatımlarda güçlü bir nesil takibi görülür. Bu nesil takibinde Türkmen boylarının Oğuz Kağan'a kadar dayandırılması geleneği vardır. Rahmanov'un Gurbangılıç Çakanoğlu'ndan derlediği bu destanî anlatımlarda

Türkmenlerin şeceresi Nuh Peygamber'in oğlu Yafes'e kadar götürülmektedir.[37] Bu destanî anlatımlar bir Oğuzname sayılabileceği gibi Andalip'in halk arasında söylenegelen kendi derleyip icra ettiği Oğuznamesi de vardır. Andalip'in Oğuzname geleneğini iyi bildiği anlaşılmaktadır. Andalip'in Oğuznamesi'nin yanı sıra Şeydayi'nin bazı eserlerinde de Oğuzname geleneği ile ilgili izler bulmak mümkündür.[38]

1943-44'lerde Daşhovuzlu yaşlı bağşılar, Dede Korkut destanlarını sazları eşliğinde halk arasında icra etmektedirler. Nitekim Türkmen halk bilimci Ata Rahmanov, Korkut Ata destanlarını Çovdur Türkmeni bağşı Gurbangılıç Çakanoğlu'ndan derlemiştir.[39] Rahmanov Korkut Ata'nın şahsı ve destanları ile ilgili rivayetleri diğer bağşılardan da duyduğunu belirtmektedir.[40] Ancak, Sovyet döneminde, devrin siyasî şartlarına uygun olarak, halk sözlü geleneğinde canlılığını koruyan, geçmişin edebî mirası olan bu eserlere ve manevî değerlere eleştirel bir gözle bakılması yolunda RKBP-MK'nın aldığı kararlar, bu eserler üzerine yapılan çalışmalara gölge düşürmüştür.[41] Özellikle 1930'da gerçekleştirilen XVI. kurultayda Orta Asya bürosunun aldığı kararlardan sonra M. Gorki'nin inisiyatifi ile Türkmenistan'a gelen Rus heyetin çalışmaları doğrultusunda edebiyat yönlendirilmeye başlanmıştır.[42]

Bu durum ise Göroğlı destanından başlayarak Yusup Ahmet, Şasenem Garıp, Hüyrlukga Hemra, Necepoğlan, Babarövşen gibi destanların yaygınlaşmasına sebebiyet vermiştir.

Göroğlı destanı, aslında Oğuz Türklerinin en yaygın destanları arasında yer almaktadır. 1990'da B. A. Garrıyev'in redaktörlüğünde neşredilen Göroğlı destanı halk bağşılarından derlenen nüshalar esasında hazırlanmıştır. Bu eserin hazırlanmasında Mağtımgulı Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nün el yazmaları kısmındaki Arap, Latin, Kiril harfli derlemeler de dikkate alınmıştır. Bunların arasında Daşhovuz'un Tağta şehrinde yaşayan Yomut Türkmeni Palvan bağşıdan 1937'de derlenen nüsha ayrıca önem taşımaktadır. Bu neşirde Daşhovuz, Çarcev, Tağtabazar'daki diğer bağşılardan yapılan derlemeler de dikkate alınmıştır.[43]43

4. Sonuç

Destan söyleme geleneği kaynağını aslında Oğuznamelerden almaktadır. Türkmenler arasında Türkmen boylarının gelip çıkışı ile ilgili ve boy boylama şeklinde tabir edilen destanî anlatımlar, Sovyet döneminde birtakım yasaklamalara rağmen yine de varlığını sürdürmüştür. Türkmenlerde destan geleneği içinde dikkati çeken Oğuzname geleneği, bir başka deyişle Türkmen şecere geleneği, temelinde, yeni nesillere, kuşaktan kuşağa aktarılacak, kökleri Oğuz Kağan'a dayanan bir nesil mirası bırakma maksadını taşımaktadır.

Türkmen destan geleneğinin temelinde bulunan bu tarihî kahramanlık destanları, Türkmen sahasında Göroğlı, Yusup Ahmet, Gül-Bilbil, Dövletyar gibi destanlara da kaynak teşkil etmiştir.

Türkmen destan geleneği, Türk dünyasının ortak eğlence anlayışını, ortak zevkini, ortak âşıklık geleneğini bünyesinde bulunduran, ritüel özellikler de taşıyan zengin bir kültür mirası içermektedir.

Türkmen destan geleneği, aslında bağşılık geleneği ile bir bütün olarak algılanmalıdır. Destanların Türkmenistan sahasında XVIII. yüzyılda kısmen yazıya geçirilmesinin yanı sıra sözlü gelenekte de güçlü bir şekilde yaşaması, onların saz eşliğinde name ile usta yorumcular tarafından icrası, destanları bağşılık geleneğinin ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Melek ERDEM,

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi /Türkiye.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 19 Sayfa: 878-884

■ Kaynaklar:

- ♦ Aşırov, A., 1997, "Türkmen bağşılık sungatının güzellikleri". V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri I, 53-60. Ankara.
- ♦ Aşırov, Akmuhammet, 1993, Türkmen Halk Dessanları II.

Aşgabat.

♦ Aşırov, N. A. vd., 1958, Türkmen Sovet Edebiyatının Tarihı Boyunça Oçerk I. Aşgabat.

♦ Atayev, Kakacan, 1988, XVIII. Asır Türkmen Edebiyatı. Aşgabat.

♦ Atdayev, N., 1975, Türkmen Sovet Halk Şahırlarının Döredicilik Ayratınlığı. Aşgabat.

♦ Azimov, Pigam., 1981, "Dessan" maddesi. Türkmen Sovet Entsiklopediyası III: 131. Aşgabat.

♦ Azmun, Yusuf, 1996, "Türkmen Halk Edebiyatı Hakkında". Reşit Rahmeti Arat İçin: 32-83. Ankara.

♦ Barutcu Özönder, F. Sema, 1999, "Türkler ne zaman bir 'millet' idi? I. Ortak bir köken mitleri vardı: bir 'dişikurt'tan türemişlerdi". Kök Araştırmalar. I (2) (Güz 1999): 65-92. Ankara.

♦ Baymıradov, A., 1982, Türkmen Folklor Prozasının Tarihı Evolutsiyası. Aşgabat.

♦ Bekmıradov, A., 1987, Andalıp Hem Oğuznamaçılık Däbi. Aşgabat.

♦ Chadwick, Nora K., Victor Zhirmunsky, 1969, Oral Epics of Central Asia. Cambridge University Press.

♦ Cumayev, K., E. İşangulıyev, 1979, Türkmen Edebiyatının Tarihı IV. Aşgabat.

♦ Çobanoğlu, Özkul, 1999, Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş. Ankara.

♦ Durdıyeva, A., B. Mämmetyazov, 1978, Hüyrlukga-Hemra. Aşgabat.

♦ Erdem, Melek, 1997, "Türkmen bağşılık mektepleri". Türkoloji Dergisi. 12 (1): 275-285. Ankara.

♦ 1998, Dede Korkut Türkmenistan Varyantları. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi. Ankara.

♦ 1998, "Seyitnazar Seydi". Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. 38 (1-2): 501-525. Ankara.

♦ 1999, "Türkmenistan'daki Dede Korkut Destanlarının Türkmen Şuurunun Yaratılmasındaki Rolü". Kök Araştırmalar. I (2) (Güz 1999): 149-159. Ankara.

- ◆ 2000, "Türkmen Şairi Kemine". Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi. 9: 71-94. Ankara.
- ◆ Ergin, Muharrem. 1989, Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile. Ankara.
- ◆ Ergin, Muharrem. 1991, Dede Korkut Kitabı II İndeks-Gramer. Ankara.
- ◆ Finnegan, Ruth, 1992, Oral Tradition and The Verbal Arts: A guide to Research Practices.
- ◆ London and New York.
- ◆ Garrıyev, B. A., 1990, Göroğlı Türkmen Gahırmançılık Eposı. Aşgabat.
- ◆ Garrıyev, Seyit, 1982, Türkmen Eposı, Dessanları ve Gündoğar Halkların Epiki Dörediciliği. Aşgabat.
- ◆ Garrıyeva, A., K. Berkeliyev, K. Seyitmıradov, 1993, Türkmen Halk Dessanları I. Aşgabat. Gökyay, Orhan Şaik, 2000, Dedem Korkudun Kitabı. İstanbul.
- ◆ Göroğlı, Halık, 1999, Mâmetdurdı Sarıhanov (Rusçadan çev.). Oğuz Gahırmançılık Eposı. Aşgabat.
- ◆ Gullıyev, Ş., 1997, "Türkmen başşılık sungatının güzellikleri". V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri I, 259-263. Ankara.
- ◆ Günay, Umay, 1986, Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi. Ankara.
- ◆ Jirmunskiy, V. M., 1974, Tyurkskiy Geroiçeskiy Epos. Leningrad.
- ◆ Köprülü, M. Fuad, 1980, Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul.
- ◆ Kösäyev, Mäti, B. A. Garrıyev, 1990, Gorkut Ata Gadımı Türkmen Eposı. Aşgabat.
- ◆ Leach, Maria, Jerome Fried, 1972, Standard Dictionary of Folklore Mythology and Legend. USA.
- ◆ Mair, Lucy, 1972, An Introduction to Social Anthropology. Sec. Ed. New York.
- ◆ Mämetyazov, B., 1974, "Yılanlı rayonında Türkmen folklorınm häzirki zaman yağdayı". K. Seyitmıradov, Ş. Halmammedov (red), Türkmen Folklorınm Häzirki Zaman Yağdayı, 50-92. Aşgabat.
- ◆ Mämetyazov, B., 1979, "Göroğlı", Eposı ve Onuñ Häzirki Zaman Yağdayı. Aşgabat.

- ♦ Meredov, A., K. Cumayev, T. Durdıyev, N. Aşırov, 1967, XVIII-XIX Asır Türkmen Edebiyatının Tarihı Boyunça Oçerkler. Aşgabat.
- ♦ Mıradov, Amanbay, 1992, ilaman Bağşı Hem de Onuñ Edebi, Folklor Mirası. Aşgabat.
- ♦ Ögel, Bahaeddin, 1985-1987, Türk Kültür Tarihine Giriş 1-9.
- ♦ Ögel, Bahaeddin, 1989, Türk Mitolojisi I. Ankara.
- ♦ Ögel, Bahaeddin, 1995, Türk Mitolojisi II. Ankara.
- ♦ Öztürk, Ali, 2000, Çağları içinde Türk Destanları. İstanbul.
- ♦ Petrosyan, A. A., 1971, Hurlukga i Hemra Sayat i Hemra Turkmenskiy Romaniçeskiy Epos. Moskva.
- ♦ Rahmanov, Ata, 1992, Şasenem-Garıp. Aşgabat.
- ♦ 1989, "Oğuzlarm-Türkmenlarm gadımı taypaları". Yaşlık. 11: 51-57. Aşgabat.
- ♦ Reichl, Karl, 1992, Turkic Oral Epic Poetry Traditions, Forms, Poetic Structure. New York. London.
- ♦ Rosenberg, Donna, 1977, Folklore, Myths, and Legends: A World Perspective. Illinois USA.
- ♦ Roux, Jean Paul, Aykut Kazancıgil (çev.), Türklerin ve Moğolların Eski Dini. İstanbul.
- ♦ Sepetçioğlu, M. Necati, 1990, Karşılaştırmalı Türk Destanları. İstanbul.
- ♦ Seyitmıradov, K., 1974, "Lenin rayonının häzirki zaman folklorı barada". K. Seyitmıradov, Ş. Halmammedov (red), Türkmen Folklorının Häzirki Zaman Yağdayı, 5-49. Aşgabat.
- ♦ Söyegov, Mıratgeldi, 1988, "Türkmen edebiyatında ceditçilik dönemi hakkında bazı tespitler ve yeni malûmatlar". Bilig. 7 (Güz 1988): 112-121.
- ♦ Sümer, Faruk, 1992, Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları. İstanbul.
- ♦ Şükürov, Ağayar, 1995 Mifologiya I-II. Bakı.
- ♦ Şükürov, N., 1979, Türkmen Folklorında Halkm Dünyägarayışınıñ Şöhlelenişi. Aşgabat. Tezcan, Semih, Hendrik Boeschoten, 2000, Dede Korkut Oğuznameleri. İstanbul.
- ♦ Togan, A. Zeki Velidi, 1972 Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili. İstanbul.
- ♦ Veliyev, Baba, 1980, Stavropol Türkmenleriniñ Dessanları.

Aşgabat.

◆ 1983, Türkmen Halk Poeziyası. Aşgabat.

■ Dipnotlar:

[1] Sepetçioğlu, M. Necati, 1990, Karşılaştırmalı Türk Destanları. İstanbul, s. 63-64.

[2] Barutcu Özönder, F. Sema, 1999, Türkler Ne Zaman Bir 'Millet' İdi? I. Ortak Bir Köken Mitleri Vardı: Bir "Dişi-Kurt"tan Türemişlerdi". Kök Araştırmalar. I (2) (Güz 1999): 65-92. Ankara.

[3] Ögel, B., 1989, Türk Mitolojisi I., Ankara, s. 10.

[4] Aşırov, N. A. vd., 1958, Türkmen Sovet Edebiyatının Tarihi Boyunça Oçerk I., Aşgabat, s. 35.

[5] Kaynaklar Kiril harfli metinler olduğundan dolayı şahıs ve eser adlarında Türkmen Türkçesinin ses özelliklerine bağlı kalınarak transkripsiyon yapılmamıştır.

[6] Atayev, Kakacan, 1988, XVIII. Asır Türkmen Edebiyatı. Aşgabat, s. 25.

[7] Bekmıradov, A., 1987, Andalıp Hem Oğuznamaçılık Dabı. Aşgabat, s. 11-13.

[8] Leach, Maria, Jerome Fried, 1972, Standard Dictionary of Folklore Mythology and Legend. USA, s. 612.

[9] A.g.e., s. 409.

[10] A.g.e., s. 778.

[11] Ögel, B., 1989, Türk Mitolojisi I. Ankara, s. V-VI.

[12] Barutçu, Ö., a.g.e., s. 79.

[13] Rahmanov, 1989, "Oğuzların-Türkmenlerin gadımı taypaları". Yaşlık. 11: Aşgabat, s. 51.

[14] Mair, Lucy, 1972, An Introduction to Social Anthropology. Sec. Ed. New York, s. 78.

[15] Garrıyev, Seyit, 1982, Türkmen Eposı, Dessanları ve Gündoğar Halkların Epiki Dörediciliği. Aşgabat, s. 26.

[16] Çobanoğlu, Özkul, 1999, Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş. Ankara, s. 2-3.

[17] Garrıyev, a.g.e., s. 38.

[18] Kösayev, Mati, B. A. Garrıyev, 1990, Gorkut Ata Gadımı

Türkmen Eposı. Aşgabat; Rahmanov, 1989 “Oğuzların-Türkmenlerin gadımı taypaları”. Yaşlık. 11: 51-57. Aşgabat.

[19] Baymıradov, A., 1982 Türkmen Folklor Prozasının Tarihi Evolutsiyası. Aşgabat, s. 153-154.

[20] Erdem, Melek, 1997, “Türkmen bağşılık mektepleri”. Türkoloji Dergisi. 12 (1): 275-285. Ankara, s. 275-279.

[21] Mıradov, Amanbay, 1992, İlamın Bağşı Hem de Onun Edebi, Folklor Mirası. Aşgabat, s. 16.

[22] Veliyev, 1983, Türkmen Halk Poeziyası. Aşgabat, s. 15.

[23] Reichl, Karl, 1992, Turkic Oral Epic Poetry Traditions, Forms, Poetic Structure. New York. London, s. 221-222.

[24] Günay, Umay, 1986, Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi. Ankara, s. 6-7.

[25] Aşırov, A., 1997, “Türkmen bağşılık sungatının güzellikleri”. V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri I, Ankara, s. 54.

[26] Mıradov, a.g.e., s. 6.

[27] Mıradov, a.g.e., s. 13.

[28] Veliyev, a.g.e., s. 22.

[29] Aşırov a.g.e., s. 57.

[30] Seyitmıradov, K., 1974, “Lenin rayonının hazırki zaman folklorı barada”. K. Seyitmıradov, Ş. Halmammedov (red), Türkmen Folklorının Hazırki Zaman Yağdayı, Aşgabat, s. 12-13.

[31] Durdıyeva, A., B. Mammetyazov, 1978, Hüyrlukga-Hemra. Aşgabat, s. 6-7.

[32] Mıradov, a.g.e., s. 15.

[33] Mıradov, a.g.e., s. 17-18.

[34] Mammetyazov, B., 1974, “Yılanlı rayonında Türkmen folklorının hazırki zaman yağdayı”. K. Seyitmıradov, Ş. Halmammedov (red.), Türkmen Folklorının Hazırki Zaman Yağdayı, Aşgabat, s. 51-56.

[35] Mıradov, a.g.e., s. 15.

[36] Aşırov, A., 1997, “Türkmen bağşılık sungatının güzellikleri”. V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Edebiyatı Seksiyon Bildirileri I, Ankara, s. 58.

[37] Rahmanov, A, 1989, “Oğuzların-Türkmenlerin gadımı taypaları”. Yaşlık. 11: Aşgabat, s. 51.

- [38] Bekmiradov, A., 1987, Andalıp Hem Oğuznamaçılık Dabi. Aşgabat, s. 16.
- [39] Erdem, 1998, Dede Korkut Türkmenistan Varyantları. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi. Ankara.
- [40] Rahmanov, Ata, 1992, Şasenem-Garıp. Aşgabat, s. 327.
- [41] Aşıro'v a.g.e., s. 36-37.
- [42] Cumayev, K., E. İşangulıyev, 1979, Türkmen Edebiyatının Tarihı IV. Aşgabat, s. 176-184.
- [43] Garrıyev, B. A., 1990, Göroğlı Türkmen Gahrımançılık Eposı. Aşgabat, s. 12. Aýdym-saz sungaty